

การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

(Participatory Learning)

การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม โดยการทำหน้าที่ของวิทยากรกระบวนการ (Facilitator) ถือว่าเป็นแนวทาง ทางออกที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทย ในการให้ความรู้กับผู้ใหญ่ โดยเฉพาะสำหรับ ชุมชน หรือผู้ที่ต้องเข้าร่วมทำงานกับชุมชน ต้องคำนึงถึงลักษณะสำคัญบางประการอยู่เสมอ ในการจัด กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ได้แก่

- เป็นการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ ซึ่งแตกต่างไปจากเด็กนักเรียน ทั้งในด้านวัย กายภาพ และความคิด จิตใจ รวมทั้งบริบทในชีวิตของผู้เรียน มีมากมายหลากหลาย
- เป็นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม นั่นคือ ร่วมกันเรียนรู้ และ เรียนรู้ซึ่งกันและกัน
- อยู่ในบรรยากาศที่ผ่อนคลาย ยืดหยุ่น ไม่เคร่งครัด อึดอัด เกินไป
- การใช้เครื่องมือและเทคนิคที่เหมาะสมเพื่อสร้างการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เป็นสิ่งสำคัญ
- สิ่งสำคัญที่สุดของกระบวนการ คือ แบบแผน วิธีคิด (กระบวนการทัศน์) ของผู้ที่เป็นวิทยากร กระบวนการ

กระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนา (New Development Paradigm)

กระบวนการทัศน์(Paradigm) และการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ (Paradigm Shift)

คำว่า กระบวนการทัศน์ (Paradigm) ได้ถูกนำเสนอขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ. 1962 (พ.ศ. 2505) โดย โทมัส คูห์นส์ ซึ่งได้รับความสนใจและมีอิทธิพลต่อการคิด วิธีวิทยาของศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งในกลุ่มวิทยาศาสตร์และกลุ่ม สังคมศาสตร์ และขยายตัวอย่างกว้างขวางต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยถูกใช้และสร้างนิยามอย่างมากมายใน แวดวงวิชาการ ทั้งกลุ่มวิทยาศาสตร์และกลุ่มสังคมศาสตร์ ทั้งต่างประเทศ และในประเทศไทย ในประเทศไทย นั้นมักจะปรากฏในกลุ่มสังคมศาสตร์มากกว่าทางวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะเมื่อมีการพิจารณาถึงสภาพและ ระบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องของสังคมไทย ซึ่งมีการวิเคราะห์และเสนอถึง “กระบวนการทัศน์ใหม่(New Paradigm)” และ “การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์(Paradigm Shift)”

ความหมายของกระบวนการทัศน์ (Paradigm)

เนื่องจากเรื่องของกระบวนการทัศน์ เป็นเรื่องของวิธีคิด ซึ่งเป็นการเปิดให้มีการคิดใหม่ ๆ ใน ความหมายหรือนิยามอยู่แล้ว จึงมีผู้ให้นิยามและนำไปใช้ในรูปแบบหลากหลาย แต่ยังคงแก่นสารของแนวคิด หลักในนิยามต่าง ๆ ซึ่งในที่นี้ ขอเสนอนิยามและแนวคิดของ “กระบวนการทัศน์” ดังนี้

กระบวนการทัศน์ (Paradigm) คือ ชุดแนวคิด (Concepts) ค่านิยม (Values) ความเข้าใจรับรู้ (perceptions) และการปฏิบัติที่มีร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่ง ชุมชนหนึ่ง ที่ก่อตัวเป็นแบบแผนของทัศนะอย่าง

เฉพาะแบบหนึ่ง เกี่ยวกับความจริง (Reality) ซึ่งเป็นฐานของชีวิตของการจัดการตนเองของชุมชนนั้น (Fritjof Capra : 1997)

กระบวนทัศน์ (Paradigm) คือ ทัศนะพื้นฐานอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง อันกำหนดแบบแผนการคิดและการปฏิบัติในชุมชนหนึ่ง ๆ เมื่อทัศนะพื้นฐานดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้แบบแผนการคิดและการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องเปลี่ยนแปลงไปด้วยทั้งกระบวน ซึ่งเรียกว่าเป็นการ “ปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift)” (คณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนเพื่อแก้ปัญหาสังคม : 2537)

นอกจากนี้ กระบวนทัศน์ มิใช่เพียง “ความใหม่” หรือ “ระดับการเปลี่ยนแปลงแบบสิ้นเชิง” เท่านั้น แต่หัวใจของกระบวนทัศน์ คือ “ระดับความสำคัญ” กล่าวคือ กระบวนทัศน์ มีฐานะเป็น “ทัศนะแม่บท” หรือ “เป็นความเชื่อระดับรากหรือฐานคิด” ที่มีอิทธิพลก่อให้เกิดทัศนะ ความเชื่ออื่น ๆ ตามมาอีกมากมาย (อรรถวิกรมวิทยาพงศ์ : 2545)

ความเป็นชุมชน (Community) การมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation) และ ประชาคม (Civil Society)

ความหมายและแนวคิด

ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่มีปัญหาและผลประโยชน์ร่วมกัน อาศัยอยู่ในพื้นที่หรือบริเวณเดียวกัน และมีวัฒนธรรมประเพณีร่วมกัน (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : 2542)

ชุมชน คือ กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันในบริเวณเดียวกันและมีกิจกรรมปกติของชีวิตเกี่ยวข้องกับผูกพันกัน (พิทยา สายหู อังใน ธาระพงษ์ แก้วหาญ : 2543)

ความหมายของชุมชนในอดีต เราให้ความสำคัญกับ ขอบเขตบริเวณที่อยู่อาศัย แต่ความเปลี่ยนแปลงแบบโลกาภิวัตน์ ทำให้การจำกัดขอบเขตบริเวณที่อยู่อาศัย อาจจะไม่ใช่จุดใหญ่ในการบอกความเป็นชุมชน แต่สิ่งที่เป็นหัวใจ ก็คือ **การมีกิจกรรมและสภาพปกติของชีวิตร่วมกัน** อยู่ในปัญหาและผลประโยชน์ ร่วมกัน ตัวอย่างของชุมชนที่ไม่มีพื้นที่อยู่อาศัยบริเวณเดียวกัน ได้แก่ ชุมชนจ.ศ. 100

ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี ได้ให้คำจำกัดความว่า **ความเป็นชุมชน** คือ การที่กลุ่มคนจำนวนหนึ่ง มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทร มีการเรียนรู้และร่วมกันกระทำภารกิจต่าง ๆ โดยชุมชนมีหลายแบบ มีหลายแบบ ไม่จำเป็นจะต้องหมายถึงคนกลุ่มใหญ่มาอยู่รวมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน

ดังนั้นหากถามถึง ความเป็นชุมชนของเมืองไทย จะพบว่า ยังคงมีอยู่คู่กับมวลมนุษยชาติที่ไม่อาจอยู่เพียงลำพังได้ ไม่ว่าจะมองในมุมใด เพียงแต่เมื่อคิดถึงภาพของชุมชนที่เข้มแข็ง ดิงาม แล้วจะรู้สึกเหมือนกับบางส่วนของชุมชนเปลี่ยนไปหรือขาดหายไป โดยเฉพาะ เรื่อง **วัฒนธรรมประเพณี และความเอื้ออาทร** ที่สำคัญก็คือ ในความเป็นชุมชนนั้น ลักษณะของการเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันเหนียวแน่น เข้มแข็งเพียงใด หากความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันลดน้อยลงไปเท่าใด ความเป็นชุมชนยิ่งอ่อนแอ และยากจะนับว่า ยังมีความเป็นชุมชนเหลืออยู่

การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การที่คนส่วนใหญ่ของชุมชนมีส่วนสำคัญในขบวนการใด ๆ ที่มีผลต่อชุมชนนั้น ๆ โดยการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนนั้น การที่จะบ่งบอกถึงการมีส่วนร่วมที่แท้จริงนั้น ควรจะมีส่วนร่วมอย่างน้อย ใน 5 ขั้นตอน คือ (1) ร่วมในการค้นหาและวิเคราะห์ปัญหา (2) ร่วมในการวางแผน (3) ร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน (4) ร่วมในการติดตามประเมินผล และ (5) ร่วมในผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น

ประชาคม / ประชาสังคม (Civil Society)

ประชาสังคม (Civil Society) หมายถึง การที่ทุกคนในสังคมซึ่งมีจิตสำนึก (Civic consciousness) ร่วมกัน มารวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) ในการกระทำบางอย่าง ทั้งนี้ด้วยความรักเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการให้เกิดความรู้สึกร่วมกันเพื่อประโยชน์สาธารณะ (ทวีศักดิ์ นพเกษร: 2542)

ประชาสังคม (Civil Society) หมายถึง ทุก ๆ ส่วนของสังคมโดยรวม ซึ่งแยกต่างหากจากภาครัฐและภาคธุรกิจ โดยทั่วไปหมายถึง ภาคประชาชน ประกอบด้วยองค์กรประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มอาชีพ กลุ่มพิทักษ์สิทธิ นักวิชาการ ฯลฯ (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: 2542)

ประชาคม (Civic Group) หมายถึง การรวมกลุ่มหรือกลุ่มคนที่มาร่วมกันทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง มีเป้าหมายค่อนข้างชัดเจนและมีลักษณะเป็นรูปธรรม (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: 2542)

ประชาคม เป็นส่วนที่แสดงถึงความเข้มแข็งของความเป็นชุมชน ซึ่งมีผู้ให้คำจำกัดความไว้มากมาย บางครั้งใช้คำว่า “ประชาสังคม” แทน แต่บางสถาบันก็แยกความหมายออกเป็น “**ประชาคม (Civic Group)**” และ **ประชาสังคม (Civil Society)** มีทั้งให้ความหมายของ คำว่า “ประชาคม” แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว จะใช้คำว่า “ประชาคม” เมื่อกล่าวถึง ขบวนการที่มีขอบเขตอย่างไรอย่างหนึ่งอาจจะเป็นขอบเขตพื้นที่ เช่น ประชาคมตำบล ประชาคมเมือง อาจจะเป็นขอบเขตเนื้อหา เช่น ประชาคมผู้เลี้ยงสัตว์ปีก ประชาคมสุขภาพ หรือเป็นการเรียกชื่อ เช่น ประชาคมลุ่มน้ำพอง เป็นต้น และจะใช้คำว่า “ประชาสังคม” เมื่อกล่าวถึงภาพรวม ๆ หรือภาพใหญ่ ทั้งสังคม แสดงถึงความหลากหลายขององค์กร เครือข่ายที่รวมกัน

คำจำกัดความที่ผู้เขียนคิดว่า ทำให้มองเห็นภาพของกระบวนการประชาคมได้ดี เป็นของปราชญ์ชาวบ้านอีสาน ท่านหนึ่ง (ขอภัยที่ไม่ทราบนามเพราะฟังต่อ ๆ กันมา) ให้คำจำกัดความว่า ประชาคม คือ การประกอบกันของ 4 ส. ซึ่งประกอบด้วย

- ส. โสม หมายถึง การรวมกันของกลุ่มคน
- ส. อัก หมายถึง การมีความรัก เอื้ออาทร ห่วงใยกัน
- ส. เอียน หมายถึง มีการเรียนรู้ร่วมกัน ถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกัน
- ส. เอ็ด (ดี) หมายถึง การร่วมกันทำกิจกรรม ที่ดึงมาสร้างสรรค์ด้วยกัน

สิ่งสำคัญประการหนึ่งเกี่ยวกับประชาคม ก็คือ ประชาคม มีลักษณะเป็นขบวนการที่มีชีวิต มีการเคลื่อนไหว และอาจจะมีระบบหรือขั้นตอน จึงถือว่าเป็นประชาคม มิใช่ จบเพียงขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง ดังที่มีหลายแห่งที่ ใช้คำว่า **ประชาคม** ในความหมายการเรียกประชุมชาวบ้าน เท่านั้น

บทบาทของวิทยากรกระบวนการ

ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมและขบวนการประชาคม โดยเฉพาะการจัดเวทีประชาคม การประชุมกลุ่มต่าง ๆ จำเป็นจะต้องมีผู้ที่ทำให้เกิดผลตามจุดมุ่งหมายโดยรูปแบบในจุดมุ่งหมายเช่นกัน ในขณะที่เดียวกัน ก็มีการใช้เครื่องมือและเทคนิค ที่หลากหลายขึ้นในกระบวนการต่าง ๆ จึงเกิดคำที่ใช้เรียกผู้ทำหน้าที่นี้ ว่า วิทยากรกระบวนการ (Facilitator) ซึ่งในความหมายตรงตามรากศัพท์ แปลว่า ผู้ที่ทำให้เกิดความสะดวก หรือผู้ที่ทำให้เกิดความง่าย ซึ่งในความหมายของการเรียนรู้ น่าจะหมายถึงผู้ที่เอื้ออำนวยให้เกิดการเรียนรู้ ส่วนความหมายที่เป็นคำจำกัดความนั้นมีผู้ให้นิยาม ดังนี้

วิทยากรกระบวนการ (Facilitator) คือ คนกลางที่ช่วยจัดและดำเนินงานการพบปะ ประชุมอบรมให้เกิดการคิดที่เป็นระบบ มีอิสระทางความคิดและสามารถสื่อสารทำความเข้าใจกันอย่างตรงไปตรงมา ด้วยการ ใช้เทคนิคและกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเป็นหัวใจสำคัญ นอกจากนี้วิทยากรกระบวนการยังช่วยสร้างเสริมบรรยากาศแห่งมิตรภาพ ความร่วมมือที่จริงใจ จริงจัง และจัดอุปสรรคทางวัฒนธรรมที่ทำให้การคิดและการสื่อสารขาดประสิทธิภาพ (ทวิศักดิ์ นพเกษร: 2542)

Facilitator ยังถูกเรียกในชื่ออื่นว่า “ **ผู้อำนวยกลุ่ม**” ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในอันที่จะทำให้มีหลักประกันได้ว่า สมาชิกกลุ่มได้ใช้วิธีการทำงานที่ก่อให้เกิดประสิทธิผล โดยใช้เวลาที่สั้น หรือน้อยที่สุดในการทำงาน (วรภา ชัยเลิศวิชกุล:-) และยังให้ความหมายเชิงพฤติกรรมศาสตร์ด้วยว่า ผู้อำนวยกลุ่ม คือ ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้สังเกตการณ์ และให้ข้อมูลย้อนกลับถึงสิ่งที่ได้สังเกต ไม่ว่าจะเป็นในด้านเนื้อหา วิธีการทำงาน ซึ่งรวมทั้งขั้นตอนการทำงานของกลุ่ม โดยผู้อำนวยกลุ่มจะทำหน้าที่ไปถึงการเป็นผู้กระตุ้นให้กลุ่มได้พิจารณาถึงองค์ประกอบต่าง ๆ เพื่อให้งานของกลุ่มบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ

ส่วนที่จะแตกต่างจาก วิทยากรในความหมายเดิมอย่างไรบ้างนั้น สามารถพิจารณาได้จากตารางนี้

วิทยากรในความหมายเดิม	วิทยากรกระบวนการ (Facilitator)
1. เป็นครุภัณฑ์บรรยาย (Lecturer)	1. เป็นครูฝึก (Coach) ตั้งคำถาม/สะท้อนความคิด พร้อมให้คำปรึกษา
2. เป็นผู้นำความรู้มาให้ เน้นการถ่ายทอดและการฟัง	2. เป็นผู้จัดกระบวนการให้เกิดความรู้ เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (ต้องเตรียมข้อมูลความรู้มาด้วย แต่ไม่จำเป็นต้องสอน/ถ่ายทอด)
3. มีเป้าหมายให้ผู้ฟังเชื่อในสิ่งที่นำเสนอ	3. มีเป้าหมายให้ริเริ่ม เกิดความรู้ ความคิดใหม่
4. วิทยากรเป็นศูนย์กลาง	4. ผู้เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้เป็นศูนย์กลาง
5. เป็นผู้ตัดสินใจการเปลี่ยนแปลงของผู้เข้าร่วมกิจกรรม	5. เป็นเพียงกระบอกสะท้อนให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้เปลี่ยนแปลงตนเอง
6. ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ เป็นความรับผิดชอบของวิทยากร	6. ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ เป็นความรับผิดชอบของผู้เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ ร่วมกับวิทยากร
7. การสื่อสารทางเดียว	7. การสื่อสารสองทาง
8. มีความรู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน	8. มีความรู้ที่เป็นสหวิทยาการ(องค์รวม)
9. ต้องตอบคำถามได้ทุกอย่าง	9. ไม่จำเป็นต้องเป็นผู้รู้ทุกอย่าง ความรู้อยู่ที่การเรียนรู้ร่วมกัน
10. สนใจให้รับความรู้ ฟังพาวิทยากร	10. สนใจให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน นำไปสู่พลังวิถุคุณและการพึ่งพาตนเอง
11. มุ่งยกระดับตัวความรู้	11. มุ่งยกระดับความคิด
12. มักเป็นระบบปิด และไม่ยืดหยุ่น	12. เป็นระบบเปิดและยืดหยุ่น
13. สนใจเนื้อหามากกว่ากระบวนการ	13. ให้ความสนใจต่อกระบวนการ การปฏิสัมพันธ์ และการเกิดความรู้และวิธีการทำงานของผู้เข้าร่วมสัมมนาใหม่ ๆ มากกว่าการมารับฟังเนื้อหาเพียงอย่างเดียว

บทบาทหน้าที่ของวิทยากรกระบวนการ

บทบาท กับหน้าที่ เป็นคำที่ควรควบคู่กันไป แต่ในกรณีนี้ขอแยกเพื่อความชัดเจนในเนื้อหา โดยในส่วนของบทบาทจะเน้นสิ่งที่ควร(ต้อง)จะ(แสดง)เป็น และในส่วนของหน้าที่จะเน้นสิ่งที่ควร(ต้อง) กระทำหรือดำเนินการ

บทบาทวิทยากรกระบวนการ สอดคล้องกับคุณลักษณะในตารางข้างต้น ได้แก่

1. เป็นผู้จัดกระบวนการให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นผู้ให้ความรู้และเป็นผู้รับความรู้
2. เป็นโค้ช คอยชี้แนะ ตั้งคำถาม สะท้อนความคิด
3. เป็นกลาง ไม่อคติ เป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อแรงกดดันของอำนาจใด
4. เป็นกระจกสะท้อนให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ ได้เห็นและยอมรับตัวตน ศักยภาพของตนเองและผู้อื่น และเห็นหนทางที่จะพัฒนาได้
5. เป็นผู้รับผิดชอบดูแลทิศทางของกระบวนการ พร้อมจะปรับให้เข้ากับบรรยากาศ/สถานการณ์แต่ละช่วง
6. เป็นผู้ให้กำลังใจในการเปลี่ยนแปลง
7. เป็นผู้สนับสนุนการมีส่วนร่วมทางความคิด จัดการกับความคิดที่หลากหลายอย่างสร้างสรรค์
8. เป็นผู้นำในการยกระดับความคิดของผู้เข้าร่วมกระบวนการให้ขึ้นไปสู่ขั้นที่สูงขึ้น

หน้าที่ของวิทยากรกระบวนการ

1. ทำความเข้าใจเป้าหมายและจุดประสงค์ของการประชุม
2. เตรียมประเด็นหลัก ตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ เพื่อมอบหมายให้กลุ่มระดมสมอง กำหนดกิจกรรมและกระบวนการที่สอดคล้องต่อเนื่องตามลำดับ
3. ประสานงานกับผู้จัดประชุมเพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญสำหรับผู้เข้าร่วมประชุมใช้ประกอบการประชุม โดยส่งให้ผู้เข้าประชุมล่วงหน้าหรือจัดนิทรรศการในวันประชุม หรือนำมาจุดประกายในช่วงเปิดประชุม (ทั้งนี้พิจารณาเกี่ยวกับจุดประสงค์การประชุมและศักยภาพของกลุ่มผู้เข้าประชุมด้วย) หรืออาจเป็นข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นที่ผู้จัดการประชุมต้องการนำเสนอ
4. ประสานงานกับผู้จัดการประชุมในการกำหนดให้ผู้เข้าประชุมต้องสามารถอยู่ร่วมกระบวนการได้ตลอด รวมทั้งวิทยากรกระบวนการควรทราบข้อมูลพื้นฐานของชุมชน/บุคคลเพื่อปรับกระบวนการ/วิธีนำเสนอ
5. ประสานงานกับผู้จัดการประชุม เรื่อง ลักษณะที่เอื้อให้เกิดการมีส่วนร่วมใน การเรียนรู้และการทำกิจกรรม เช่น มีบรรยากาศเป็นส่วนตัว ห้องประชุมไม่คับแคบเกินไป มีกระดาน/ผนังที่ใช้ติดแผ่นพลิก
6. ประสานงานกับผู้จัดเรื่อง วัสดุอุปกรณ์ เครื่องเขียนที่จำเป็น
7. เตรียมงานและนัดหมายทีมวิทยากรประชุมเพื่อทบทวนบทบาทหน้าที่ เป้าหมายและจุดประสงค์ ลำดับการเรียนรู้ รวมทั้งการเตรียมการล่วงหน้า เช่น ใบงาน เกม
8. หน้าที่สำคัญ คือ กระตุ้นให้สมาชิกทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน สะท้อน/ทบทวน/เชื่อมโยง สรุปประเด็นให้ตรงกับความหมายที่แท้จริงของสมาชิกในกลุ่ม ใช้ศิลปะใน

การตัดการอภิปรายที่ยืดเยื้อเกินความจำเป็น/นอกประเด็น /อาจกระทบต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งในทางเสียหาย

9. สร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง มีความสนุกสนานในการแสดงความคิดเห็น กระตุ้นให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างสมาชิกที่เข้าประชุม
10. สร้างความชัดเจนในข้อความของสมาชิกบางคนที่ยื่นหรือพูดแล้วไม่สื่อความหมายตามประเด็น ต้องซักถาม ให้เขียนหรืออธิบายเพิ่มเติม
11. ต้องสามารถยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนกำหนดเวลาและกระบวนการได้ตามความจำเป็น ซึ่งจะทำการกระบวนการราบรื่น ส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่
12. ไม่มีหน้าที่บอกหรือสอนว่า ชุมชนมีปัญหาอะไร จะแก้ไขอย่างไร อนาคตควรเป็นอย่างไร แต่มีหน้าที่ในการกระตุ้น อธิบาย แม้กระทั่งการยกตัวอย่างเพื่อให้สมาชิกมองเห็นภาพหรือได้ข้อมูลประกอบการทำกิจกรรมได้ และยังมีหน้าที่ช่วยสรุปใจความ กรณีสมาชิกกลุ่มมีปัญหาที่บอกได้แต่สรุปเป็นใจความที่เหมาะสมไม่ได้
13. ต้องคำนึงเสมอว่า กระบวนการประชุมปฏิบัติการ/การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการลงมือกระทำเพื่อนาคตที่ดีกว่า การมีกิจกรรมลงมือทำต่อเนื่องจากการประชุมต่างหากที่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้อย่างแท้จริง
14. ประสานงานให้สมาชิกกลุ่มสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ทักษะ ทรัพยากรที่จำเป็น เพื่อให้กลุ่มสามารถวิเคราะห์ ตัดสินใจและปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

คุณสมบัติ(ที่พึงมี)ของวิทยากรกระบวนการ

1. มีจิตใจรักผู้อื่น มีความสุขกับการเห็นการยกระดับทางความคิด จิตวิญญาณ และมีความเชื่อมั่นในพลังระหว่างมนุษย์ เชื่อในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมเสมอภาค โดยเฉพาะการเชื่อมั่นในพลังของชุมชน พลังแห่งวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชน
2. เป็นคนที่พยายามเปลี่ยนแปลง ฝึกฝน พัฒนาตนเองและบุคคลในทีมให้เป็นผู้รอบรู้ มีโลกทัศน์ที่ถูกต้อง (Personal Mastery)
3. ให้ความสนใจใส่ใจกับกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของทีม (Team Learning)
4. มีจิตใจประชาธิปไตย ใจกว้าง เปิดรับความคิดเห็น ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม และยอมรับความแตกต่างหลากหลาย ไม่เป็นเผด็จการหรือครอบงำกลุ่ม
5. มีวิถีคิดแบบองค์รวม เชื่อมโยงเป็นระบบ
6. มีความพร้อมที่จะเรียนรู้จากผู้อื่นตลอดเวลา รวมทั้งพร้อมจะเรียนรู้จากผู้เข้าร่วมกระบวนการ
7. มีความคิดสร้างสรรค์ ไม่คิดกรอบ พร้อมที่จะขยาย ปรับ หรือเปลี่ยนแปลงแบบแผนทางความคิด กล้าจินตนาการ
8. สามารถใช้สมองซีกซ้าย-ขวาอย่างเชื่อมโยงทั้งศาสตร์และศิลปะ

9. มีประสาทสัมผัสที่ดี นอกเหนือจาก ตาหูฟังกังยังต้องมีความรู้ความเห็นที่แจ่มชัด เป็นนักสังเกตการณ์ มีความละเอียดอ่อนสามารถรับรู้อารมณ์ความรู้สึกของคนได้ง่าย (แต่ต้องไม่เป็นคนอ่อนไหวง่ายตามอารมณ์)
10. มีอารมณ์ที่ดี สมานิติ ใจเย็น ไม่ตีตระหนกง่าย ไม่ฉุนเฉียว ไม่เอาแต่ใจตนเอง มีความฉลาดทางอารมณ์ (EQ)
11. มีความสนุก ตื่นเต้น ตื่นตัวตลอดเวลากับการมีปฏิสัมพันธ์ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้
12. ให้ความสำคัญกับกระบวนการสื่อสารระหว่างบุคคล โดยเฉพาะ การสื่อสารแบบสองทาง
13. กล้าตัดสินใจและมีความรับผิดชอบสูง

แม้ว่าคุณสมบัติที่พึงมีของวิทยากรกระบวนการจะมีมากมายตามที่กล่าวมา แต่ก็ไม่ง่ายที่จะมีคนที่มีคุณสมบัติครบทุกประการ แต่ก็ไม่ใช่เรื่องที่จะไปเสียดายใจ ท้อถอยว่าตนเองไม่เหมาะกับบทบาทวิทยากรกระบวนการ เพราะคุณสมบัตินั้นทุกข้อสามารถสร้าง เรียนรู้ ฝึกฝน เพิ่มเติมมาได้ และสามารถสร้างคุณลักษณะที่เหมาะสมกับแต่ละคนได้ ขอเพียงมีคุณสมบัติตามข้อ 1 ไปได้ ก็จะสามารถทำบทบาทวิทยากรได้ในที่สุด

คำว่า วิทยากรกระบวนการ (Facilitator) มักจะทำให้ผู้คนคิดถึงภาพการดำเนินบทบาทในห้อง/ลาน/เวทีการประชุม หรือจัดการกระบวนการกลุ่ม แต่ยังมีนักพัฒนา นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งมองว่า บทบาทของวิทยากรกระบวนการในการพัฒนา น่าจะมีมากกว่านั้น หรืออาจเรียกว่า ก้าวหน้าไปอีก คือ เป็นผู้ประสาน กระตุ้น ระดมพลัง/ทุน เป็นแกนนำในการผลักดันให้เกิดความเคลื่อนไหวของกลุ่ม/ชุมชน ไปสู่ทิศทางหรือเป้าหมายร่วมของชุมชน รวมทั้งน่าจะเป็นผู้สร้าง/ผู้จัดเวที ให้เกิดความรู้ แนวทาง วิธีการหรือ แนวคิดใหม่ ๆ อยู่เสมอ ดังนั้นเพื่อให้เห็นความต่างจากบทบาทวิทยากรกระบวนการตามหลักการ จึงมีการเรียกผู้ที่ดำเนินบทบาทตรงนี้เป็นคำใหม่ คือ นวัตกรรม (Innovator) ซึ่งมักจะมาพร้อม ๆ กับเรื่องของประชาคม ที่เรียกว่า นวัตกรรมประชาคม (Civic Innovator)

เทคนิคพื้นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

เทคนิคพื้นฐานในที่นี้นอกจากเป็นเทคนิคในการจัดกระบวนการเรียนรู้แล้ว ยังหมายถึงการจัดกระบวนการเรียนรู้ในห้องประชุม (ทุกคนเป็นครู ทุกที่เป็นห้องเรียน) และสามารถใช้ในกระบวนการพัฒนาที่ใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมทั่วไปได้ด้วย มิได้จำกัดเฉพาะเรื่องกระบวนการเรียนรู้เท่านั้น

การออกแบบกลุ่ม

การมีส่วนร่วมสูงสุด เกิดจากการออกแบบกลุ่มที่เหมาะสม ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการกลุ่ม แต่ละประเภทมีข้อดีและข้อจำกัดแตกต่างกันมาก บางประเภทเอื้อให้สมาชิกในกลุ่มมีส่วนร่วมและปฏิสัมพันธ์ได้มากแต่อาจขาดความหลากหลายของแนวคิด จึงเหมาะสำหรับการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจาก

ประสบการณ์ โดยยังไม่ต้องการข้อสรุปที่สมบูรณ์ ข้อสรุปที่สมบูรณ์อาจได้มาจากการนำเสนอแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่ม

ประเภทกลุ่ม	ความหมาย	ข้อป่งใช้	ข้อจำกัด
กลุ่ม 2 คน (Pair group)	ให้สมาชิกจับคู่กัน ทำกิจกรรม ที่ได้รับมอบหมาย	ต้องการให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการออกความเห็นหรือปฏิบัติ	ขาดความหลากหลายทางความคิดและประสบการณ์
กลุ่ม 3 คน (Triad group)	ให้สมาชิกจับกลุ่ม 3 คน แต่ละคนมีบทบาทที่ชัดเจน และหมุนเวียนบทบาทกันได้	ทุกคนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ตามบทบาท และสามารถเรียนรู้ได้ครบทุกบทบาท	ขาดความหลากหลายและกระจ่างชัดไปบ้าง
กลุ่มย่อยระดมสมอง (Buzz group)	เป็นการรวมกลุ่ม 3 –4 คน ขึ้นชั่วคราวเพื่อแสดงความคิดเห็น	ต้องการให้สมาชิกมีส่วนร่วมในเวลาสั้น ๆ โดยไม่ต้องการข้อสรุป หรือต้องการข้อสรุปที่ไม่ลึกซึ้งมากนัก	ขาดความลึกซึ้ง ไม่มีการอภิปรายกันอย่างลึกซึ้ง
กลุ่มเล็ก (Small group)	เป็นการจัดกลุ่ม 5-6 คน ทำกิจกรรมที่ได้รับมอบหมายจนลุล่วง	ต้องการให้สมาชิกได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและอภิปรายได้อย่างลึกซึ้ง จนได้ข้อสรุป	ใช้เวลามาก
กลุ่มใหญ่ (Large group)	เป็นการอภิปรายในกลุ่ม 15 – 30 คน ทั้งชั้น	ต้องการให้เกิดการโต้แย้งหรือการรวบรวมความคิดเห็นจากกลุ่มย่อยเพื่อหาข้อสรุป	บางคนอาจให้ความสนใจหรือมีส่วนร่วมน้อยใช้เวลามาก
กลุ่มไขว้ (Cross-over group)	เป็นการจัดกลุ่ม 2 ชั้นตอน โดยแยกให้สมาชิกทำกิจกรรมเฉพาะบางกลุ่มจนมีความเชี่ยวชาญ	ต้องการให้สมาชิกใช้ศักยภาพของตนเองในสร้างความรู้ สมาชิกจะมีส่วนร่วมและได้เนื้อหา	ใช้เวลามากอาจมีความรู้ที่ตกหล่น

ประเภทกลุ่ม	ความหมาย	ข้อบ่งชี้	ข้อจำกัด
แบ่งกลุ่มย่อย (Sub group)	จากนั้นจึงให้สมาชิกจากแต่ละกลุ่มมาร่วมกันเป็นกลุ่มใหม่เพื่อบูรณาการเป็นการจัดกลุ่ม 2 ขั้นตอนจากกลุ่ม 8-12 คน แต่ละกลุ่มถูกแบ่งเป็นกลุ่มย่อย 3-4 กลุ่มเพื่อให้งานกลุ่มละ 1 งาน (ที่ไม่เหมือนกัน) จากนั้นจึงให้กลุ่มย่อยมารวมกันเพื่อบูรณาการ	← เหมือนกลุ่มไขว้ →	
กลุ่มปิรามิด (Pyramid group)	รวบรวมความคิดเห็นโดยเริ่มจากกลุ่ม 2-4 คน ทวีขึ้นไปเป็นชั้น ๆ จนครบทั้งชั้น	สร้างความตระหนักและเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของแต่ละกลุ่มหรือฝ่าย	ขาดข้อสรุป และ ความลึกซึ้ง

การร้อยรัดกระบวนการกลุ่มที่หลากหลายด้วยกันอย่างเหมาะสมในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการทำให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างสูงสุดมีพลวัตหรือการเคลื่อนไหวของการเรียนรู้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น / ประสพการณ์ ทำให้สมาชิกมีความสนใจอย่างต่อเนื่อง

การออกแบบงาน (Task design)

แม้การออกแบบกลุ่มที่หลากหลายจะช่วยให้การมีส่วนร่วมได้มาก แต่ไม่ได้หมายความว่า การมีส่วนร่วมนั้นได้เกิดผลงาอย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่เสียเวลา หัวใจสำคัญของการบรรลุนานสูงสุดจึงอยู่ที่การกำหนดงานให้กับกลุ่ม ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญของการกำหนดงาน 3 ประการ คือ

1. กำหนดกิจกรรมที่ชัดเจนว่าจะให้สมาชิกแบ่งกลุ่มอย่างไร เพื่อทำอะไรใช้เวลาอย่างน้อยแค่ไหน เมื่อบรรลุนานแล้วจะให้ทำอย่างไรต่อ (เช่น เตรียมเสนอหน้าชั้นในเวลาที่กำหนดให้)

2. กำหนดบทบาทของกลุ่มหรือสมาชิกที่ชัดเจน โดยปกติการกำหนดบทบาทในกลุ่มย่อยควรให้แต่ละกลุ่มมีบทบาทที่แตกต่างกัน เมื่อมารวมเสนอในกลุ่มใหญ่จึงเกิดการขยายเครือข่ายการเรียนรู้โดยไม่

เมื่อ การกำหนดบทบาทยังรวมถึงสมาชิกในกลุ่มด้วย เช่น บทบาทของการนำกลุ่ม การรวบรวมความเห็น การนำเสนอ เป็นต้น

3.ควรมีโครงสร้างของงานที่ชัดเจน ซึ่งบอกรายละเอียดของกิจกรรมและบทบาทโดยทำเป็นข้อกำหนดงานที่วิทยากรแจ้งแก่สมาชิกหรือทำเป็นใบงานมอบให้กับกลุ่ม ซึ่งประการหลังจะเหมาะกับการทำกลุ่มย่อยที่ต้องการทำงานให้ได้ผลงานที่เป็นข้อสรุปของกลุ่ม โดยจัดทำเป็น

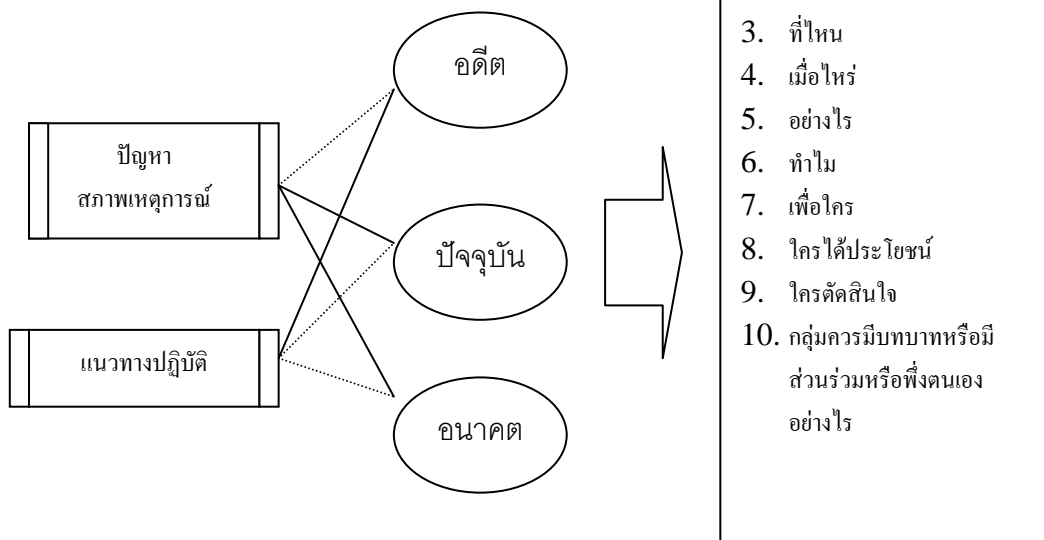
-ใบงาน เป็นข้อกำหนดผลงาน หรือใบมอบหมายงานให้กลุ่มเล็ก หรือกลุ่มย่อยระดมสมองที่มีรายละเอียดมาก และต้องการผลงานที่เป็นข้อสรุปของกลุ่มที่มีความลึกซึ้งมาก มักใช้ในกิจกรรมสะท้อนความคิดและอภิปราย และกิจกรรมประยุกต์แนวคิด

-ใบชี้แจง เป็นงานที่มีรายละเอียดไม่มากนักในกลุ่มใหญ่ ก่อนทำกิจกรรมกลุ่มวิทยากรอาจเขียนใส่กระดาษหรือแผ่นใส ให้สมาชิกอ่านพร้อมกันในชั้นหรือในกลุ่มใหญ่ มักใช้ในกิจกรรมด้านประสบการณ์หรือประยุกต์แนวคิด

เทคนิคการตั้งคำถาม

ลักษณะของคำถามที่จะก่อให้เกิดการอภิปรายกลุ่มนั้นจะต้องเป็นคำถามที่กระตุ้น ชั่วความคิดท้าทายความคิด และควรเป็นคำถามปลายเปิดมากกว่าคำถามปิด เพื่อประสิทธิภาพในการใช้คำถามวิทยากรควรมีกรอบหรือโครงสร้างของชุดคำถาม ดังนี้

โครงสร้างชุดคำถาม

- คำถามปิด** เป็นคำถามเพื่อทราบข้อมูลโดยเฉพาะ ไม่ค่อยเอื้อให้เกิดการเปิดเผยตนเอง ได้ข้อมูลน้อยมาก จะได้คำตอบเพียงสั้น ๆ หรือคำตอบใช่ ไม่ใช่ มักเป็นคำถามที่ถามถึงใคร อะไร
- คำถามเปิด** เป็นคำถามที่ไม่ได้กำหนดขอบเขตการตอบ ทำให้มีโอกาสพูดถึงความคิด ความรู้สึกปัญหา ประสบการณ์ตามความต้องการของผู้ตอบ ผู้ตอบจะได้เต็มที่จะสะดวกใจทำให้ทราบเรื่องราวต่าง ๆ ได้มากมาย มักเป็นคำถามที่ถามเกี่ยวกับ ทำไม อย่างไร

จากโครงสร้างชุดคำถามอธิบายประกอบภาพได้ดังนี้

- ส่วนที่ 1** สีเหลี่ยม 2 รูปซ้ายมือจะแสดงถึงทฤษฎีหลักการและปัญหาหรือสภาพเหตุการณ์แนวทางปฏิบัติของเรื่องที่จะอภิปราย ซึ่งโดยปกติแล้วเรื่องต่าง ๆ ที่จะมีการอภิปรายกลุ่มนั้นจะมีองค์ประกอบสำคัญอยู่ 2 ส่วนคือ ส่วนที่หนึ่ง จะเป็นแนวทฤษฎี / หลักการ / ปัญหาของเรื่อง / สภาพเหตุการณ์นั้น ๆ และส่วนที่สอง เป็นแนวปฏิบัติของเรื่องนั้น ๆ
- ส่วนที่ 2** วงรี 3 รูป ถัดมาจะแสดงถึงระยะเวลา 3 ช่วง คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต โดยทั่วไปแล้วเรื่องที่จะอภิปรายกลุ่มจะมีความเกี่ยวข้องกับมิติของเวลา 3 ช่วงดังกล่าว
- ส่วนที่ 3** ด้านขวามือสุดของภาพเป็นชุดคำถามที่จะใช้กระตุ้นให้กลุ่มเกิดการอภิปรายมี 10 คำถามส่วนใหญ่เป็นลักษณะคำถามปลายเปิด
- วิธีการใช้ชุดคำถามจะต้องนำ 3 ส่วนมาประกอบกัน แล้วผูกประโยคเป็นชุดคำถาม

การกำหนดบทบาทของผู้ร่วมเรียนรู้

- 1.ช่วยกันค้นหาข้อมูล ให้ข้อมูล / ประสบการณ์/ความคิด
- 2.ร่วมกันวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล ประสบการณ์ความคิดรวบยอด สรุป
- 3.ทำงานภายในกลุ่มให้เป็นไปตามเวลาที่กำหนดให้
- 4.ค้นหาความคิดเห็นร่วม (Common ground) ของกลุ่ม
- 5.ช่วยกันกำหนดกิจกรรมที่จะนำ “ความคิดเห็นร่วม ” ไปสู่การปฏิบัติ

กติกาเบื้องต้นของการประชุม/เรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

- 1.ทุกความคิดเห็นที่สมาชิกกล่าวต่อกลุ่มถือว่ามีความหมายมีคุณค่า แต่ไม่มีการตัดสินว่าความคิดเห็นนั้นถูกหรือผิด สมาชิกสามารถอธิบายเหตุผลความรู้สึกของตนต่อความคิดเห็นที่เสนอต่อกลุ่มโดยไม่มีการโต้เถียง สมาชิกกลุ่มจะช่วยเหลือ / ค้นหา ความคิดเห็นร่วมเพื่อถือเป็นความคิดเห็นร่วมกันของกลุ่ม
- 2.ทุกความคิดเห็น/ข้อมูลที่สมาชิกเสนอต้องได้รับการบันทึกให้ปรากฏบนแผ่นพลิก เพื่อให้ผู้อื่นได้มองเห็นอย่างชัดเจนซึ่งจะช่วยให้สมาชิกอื่น ๆ นำมาคิดสืบเนื่องต่อกันได้ เป็นการขยายเครือข่ายความคิด
- 3.บริหารเวลาการทำงานให้เป็นไปตามที่กำหนดทุกขั้นตอน

- 4.กลุ่มจะทำงานเกี่ยวข้องกับความคิดที่สมาชิกกลุ่มเห็นพ้องต้องกันเท่านั้น สิ่งที่ไม่เห็นพ้องจะถูกบันทึกและนำมาพิจารณาได้อีกหากมีเวลาหรือนำมาพิจารณาในโอกาสต่อไป
- 5.กลุ่มจะไม่ทำงานในประเด็นที่สมาชิกกลุ่มมีความเห็นแตกต่างกัน
- 6.สมาชิกที่เข้าร่วม ควรเข้าร่วมงานกับกลุ่มตั้งแต่เริ่มต้นอย่างต่อเนื่อง

การสร้างบรรยากาศกลุ่ม

การสร้างบรรยากาศกลุ่มที่ดีและเหมาะสม เป็นกลยุทธ์ที่มีผลกระทบต่อ การเปิดเผยความคิด ความรู้สึก ประสบการณ์ของสมาชิกกลุ่มด้วยความเต็มใจและจริงจังมีผลต่อการดำเนินงาน / อภิปรายภายในกลุ่ม บรรยากาศกลุ่มจึงควรมีลักษณะเป็นกันเองระหว่างสมาชิกกลุ่มด้วยกันและระหว่างวิทยากรกับสมาชิกกลุ่ม ลักษณะประจำของคนไทยคือความรักสนุก ใฝ่สัมพันธ์มากกว่าใฝ่สัมฤทธิ์ แต่มีความเกรงใจและไม่กล้าแสดงความคิดเห็น การจัดกิจกรรมนันทนาการเพื่อละลายพฤติกรรมและสร้างสัมพันธ์ด้วยความสนุกสนานจะทำให้สมาชิกกลุ่มกล้าเปิดเผยตนเองด้วยความเต็มใจและจริงจัง ทำให้การอภิปรายกลุ่มเป็นไป ด้วยความราบรื่นและสมาชิกมีส่วนร่วมเต็มที่ นอกจากนี้กิจกรรมนันทนาการยังใช้เพื่อนำไปสู่การปรับทัศนคติที่สะท้อนแง่คิด เป็นการนำเข้าสู่เรื่องที่จะอภิปรายได้ง่ายขึ้น เช่น การใช้เกมส์ เพลง นิทานนำ

สถานที่

สถานที่เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการดำเนินกระบวนการแบบมีส่วนร่วม ควรเป็นสถานที่ที่แยกเป็นสัดส่วนเฉพาะไม่พลุกพล่าน หรือถูกรบกวนจากเสียง ภาพ และบุคคลภายนอก ซึ่งจะช่วยให้กิจกรรมดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องไม่สะดุดเป็นครั้งคราว สมาชิกมีสมาธิในการร่วมกิจกรรมและเปิดเผยตนเองได้เต็มที่ สถานที่ควรมีลักษณะโล่ง มีเฉพาะเก้าอี้ ไม่มีโต๊ะเพื่อให้มีการเคลื่อนไหว เคลื่อนย้ายได้สะดวก ขณะดำเนินกิจกรรมกลุ่มมีการระบายอากาศที่ดี ไม่ร้อนอบอ้าว การจัดโต๊ะเก้าอี้ในรูปแบบต่าง ๆ สามารถสื่อให้คนเกิดความรู้สึกรับรู้ถึงตำแหน่ง อำนวย ความร่วมมือ ความเท่าเทียม ความเป็นกันเอง ความเป็นพวกเดียวกัน การจัดเก้าอี้ที่เอื้อต่อกระบวนการกลุ่มจึงควรจัดเก้าอี้เป็นรูปโค้งครึ่งวงกลม รูปตัวยู รูปวงกลม โดยไม่มีโต๊ะ เพื่อให้สมาชิกกลุ่มมีปฏิสัมพันธ์ด้วย อวจนภาษา (ภาษาร่างกาย) มีความรู้สึกเท่าเทียมกัน ลดความแตกต่าง สถานภาพ รู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกัน ไม่แปลกแยก แสดงความคิดเห็นได้เต็มที่

เทคนิคการสื่อสาร

การใช้ภาษากาย (อวจนภาษา)

ภาษากายเป็นการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ไม่ใช่คำพูด แต่มีความหมายสามารถสื่อถึงความรู้สึก ซึ่งมนุษย์สามารถรับรู้ได้ ได้แก่ การวางตัวกิริยาการเคลื่อนไหว การแสดงสีหน้าแววตา การประสานสายตา การสบตา น้ำเสียง การจัดสถานที่ สิ่งแวดล้อม ภาษากายมีความหมายที่ลึกซึ้งยิ่งกว่าภาษาพูด

การใช้สถานที่ที่มีชีวิตและสงบ ปราศจากการรบกวนและสิ่งรบกวนจากภายนอก ทำให้สมาชิกรู้สึกเป็นส่วนตัว

การให้แสงสว่างที่มัว ๆ (Dim Light) ที่มีเสียงเพลงสมาธิ (Meditation Music) หรือเพลงผ่อนคลาย (Relaxation Music) เบา ๆ ให้ความรู้สึกผ่อนคลาย หรือเป็นสุขด้วยความสงบ และมีสันติ

การจัดเก้าอี้ติดกันเป็นรูปเส้นโค้งโดยไม่มีโต๊ะ ให้ความรู้สึกถึงความเป็นกลุ่มเดียวกัน ความเท่าเทียมที่ไม่แตกต่างกัน ความใกล้ชิด ความคุ้นเคยเป็นกันเอง

การใช้น้ำเสียงอ่อน โอบอ้อมนวล การสบตาและการยิ้มขณะตั้งคำถามหรือการพูดคุยด้วยแสดงให้เห็นถึงความเป็นกันเอง ความอบอุ่น ความไม่มีเงื่อนไขว่าสิ่งใดถูกสิ่งใดผิด การให้อภัย

การยืนในระยะห่าง 1-2 ฟุต แสดงถึงความใกล้ชิด

การแต่งกายด้วยชุดสุภาพเรียบง่าย และการวางตัวสบาย ๆ แสดงถึงความเป็นกันเองเปิดเผย

การสื่อสารด้วยการเขียน

การเขียนความคิดเห็น ข้อมูลประสบการณ์ลงในกระดาษแผ่นเล็ก ๆ โดยไม่ระบุชื่อผู้เขียนแล้วส่งให้วิทยากรหรือเลขาของกลุ่มรวบรวมเป็นหมวดหมู่ เป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกัน ทำให้ทุกคนกล้าแสดงความคิดเห็น ได้ดีกว่าการพูดเพียงอย่างเดียว อาจใช้เป็นการนำขึ้นต้นเพื่อนำไปสู่การอภิปรายที่มีประสิทธิภาพตามประเด็นที่ได้เขียนรวบรวมไว้ภายในเวลาที่จำกัด ความคิดเห็นที่รวบรวมได้ ควรบันทึกสั้น ๆ บนกระดาษแผ่นพลิกให้ทุกคนอ่านเห็นได้ชัดเจน

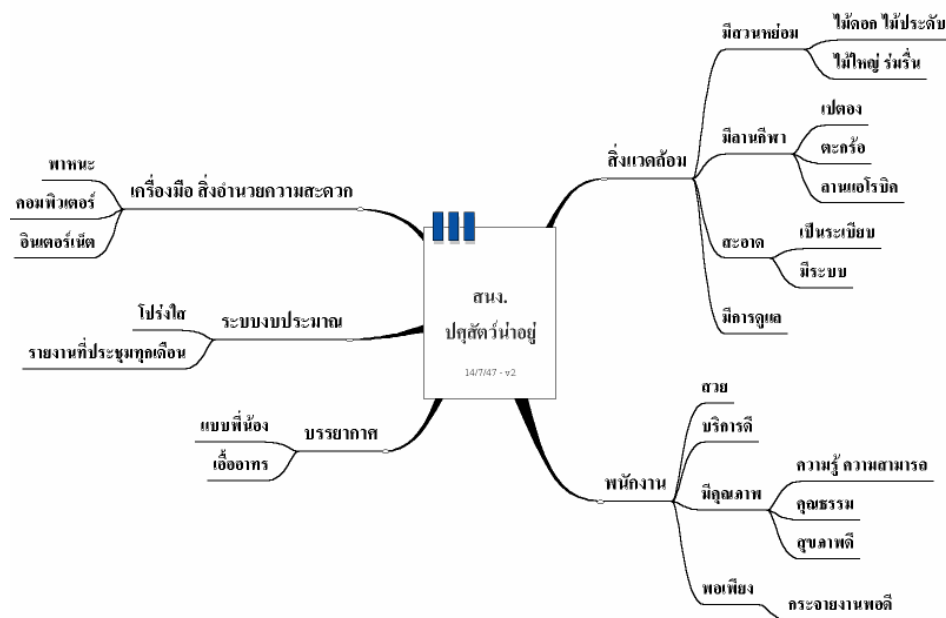
การเขียนความคิดเห็น ข้อมูลประสบการณ์ลงในกระดาษแผ่นเล็ก ๆ โดยไม่ระบุชื่อผู้เขียนแล้วส่งให้วิทยากรหรือเลขาของกลุ่มรวบรวมเป็นหมวดหมู่ เป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกัน ทำให้ทุกคนกล้าแสดงความคิดเห็น ได้ดีกว่าการพูดเพียงอย่างเดียว อาจใช้เป็นการนำขึ้นต้นเพื่อนำไปสู่การอภิปรายที่มีประสิทธิภาพตามประเด็นที่ได้เขียนรวบรวมไว้ภายในเวลาที่จำกัด ความคิดเห็นที่รวบรวมได้ ควรบันทึกสั้น ๆ บนกระดาษแผ่นพลิกให้ทุกคนอ่านเห็นได้ชัดเจน

การเขียนความคิดเห็นของทุกคนบนกระดาษแผ่นใหญ่ที่ติดฝาผนังตามประเด็นที่ตั้งไว้ ทำให้รู้สึกเป็นอิสระในการแสดง ความคิดเห็น ความคิดเห็นของแต่ละคนจะปรากฏให้สมาชิกทุกคนได้รับรู้-ได้มาในเวลาจำกัดส่งเสริมการเรียนรู้ความเข้าใจซึ่งกันและกันหลังจากนั้นจึงให้แบ่งกลุ่มเพื่อช่วยกันสรุปประเด็นที่ปรากฏบนผนังหรือนำมาเชื่อมโยงกับประเด็นคำถามที่ตั้งขึ้นใหม่ วิธีนี้เป็นวิธีการส่งเสริมการทำงานเป็นกลุ่มอย่างมีส่วนร่วม ลดข้อโต้เถียงขัดแย้งและการข่มความคิดของผู้อื่น โดยมีวิทยากรช่วยสนับสนุน ประคับประคองกระบวนการกลุ่มให้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ภายในเวลาที่กำหนด

แผนที่ความคิด (Mind Map)

แผนที่ความคิด เป็นวิธีการช่วยบันทึกความคิดเพื่อให้เห็นภาพความคิดที่หลากหลายในมุมมอง ที่กว้างและชัดเจนกว่าการบันทึกที่เราคุ้นเคย โดยยังไม่จัดระบบระเบียบความคิดใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นวิธีการที่ สอดคล้องกับโครงสร้างกรคิดของมนุษย์ที่บางช่วงสมองจะกระโดดออกนอกทางขณะกำลังคิดถึงเรื่องใด เรื่องหนึ่งอย่างลุ่มลึก

การทำแผนที่ความคิด เริ่มต้นด้วยการเขียนคำสั้น ๆ ในประเด็นที่เราต้องการ (Key Words) ไว้กลาง กระดาษแผ่นใหญ่ที่ไม่มีเส้นบรรทัดซึ่งวางไว้ในแนวนอน ลากเส้นสิ่งที่สัมพันธ์กับประเด็นด้วยปากกาหลาก สีออกไป

การทำแผนที่ความคิดเป็นวิธีหนึ่งในการจดบันทึก ความคิดของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม โดยให้ สมาชิกทุกคนเสนอความคิดที่ตั้งใจ อาจกำหนดกติกาให้เสนอเพียงคนละหัวข้อก่อนเพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วม ทุกความคิดที่เสนอขึ้น วิทยากรจะบันทึกด้วยคำสั้น ๆ เขียนตัวโตให้ทุกคนมองเห็น พร้อมทั้งโยงเส้นเข้ากับ กิ่งต่าง ๆ ของผู้เสนอ วิธีนี้ทำให้ได้ความคิดหลากหลาย การมองเห็นความคิดของผู้อื่นที่ถูกบันทึกไว้ทำให้คน อื่น ๆ ยังเกิดความคิดใหม่สืบเนื่องต่อมาได้ เปรียบเสมือนการต่อภาพ Jigsaw นั่นเอง วิทยากรมีหน้าที่กระตุ้น ให้สมาชิกอธิบายความคิดให้กลุ่มฟังจนเข้าใจความหมายที่สมาชิกอธิบายไว้ การจัดความสำคัญ ความสัมพันธ์ และความเป็นไปได้ ตามความเห็นของสมาชิก กระทำได้โดยมอบ Sticker สีให้คนละ 5-8 แด้ม เท่า ๆ กันเพื่อให้สมาชิกนำไปติดข้างคำที่สมาชิกให้ความสนใจซึ่งอาจให้มากกว่า 1 แด้ม ต่อ 1 คำได้.

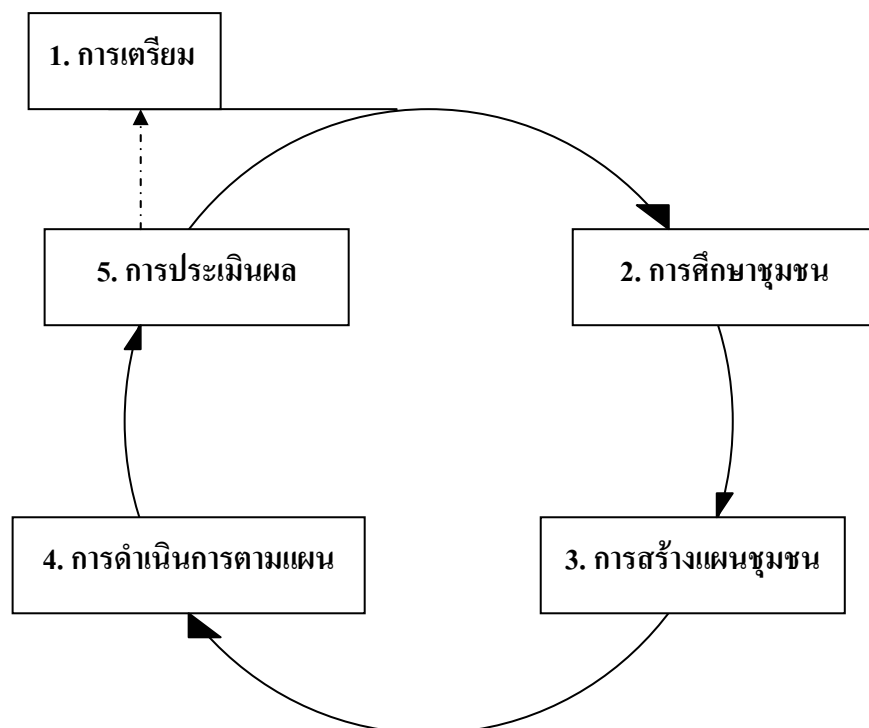
เครื่องมือและเทคนิคในการทำงานร่วมกับชุมชน

การทำงานร่วมกับชุมชนหรือการสร้างการมีส่วนร่วมสำหรับสังคมไทยนั้น ต้องมีการสร้างบรรยากาศของการมีส่วนร่วม ซึ่งเรามีปัจจัยเอื้อที่ดี คือ น้ำใจพร้อมช่วยเหลือ ของคนไทย มีระบบการปกครองประเทศที่เป็นเสรี มีบรรยากาศประชาธิปไตย แต่ก็มีอุปสรรคในการสร้างการมีส่วนร่วมที่แท้จริง เนื่องจาก การแสดงความคิดเห็นของคนไทยยังมีธรรมเนียมหรือวัฒนธรรมบางส่วนจำกัดไว้ เช่น ความเกรงใจ ความอายที่จะแสดงความคิดเห็น ความไม่อยากยุ่งให้มากเรื่อง ดังนั้นจึงมีความพยายามที่จะหาเครื่องมือและเทคนิคช่วย ให้การมีส่วนร่วมของชุมชนมากขึ้น มีประสิทธิภาพ และเป็นระบบมากขึ้น เครื่องมือและเทคนิคมีหลากหลายประการ แต่ในที่นี้จะเสนอเฉพาะส่วนที่มีการใช้กันมาก ไม่ยากเกินไปและค่อนข้างเหมาะกับสังคมไทย โดยจะเสนอตามระยะต่าง ๆ ของการทำงานพัฒนาร่วมกับชุมชน

เครื่องมือ/เทคนิคในกระบวนการ (วงจร) ทำงานร่วมกับชุมชน

โดยทั่วไปแล้วการทำงานพัฒนาจะมีกระบวนการขั้นตอน แต่เนื่องจากกระบวนการไม่สิ้นสุดยังต้องเคลื่อนต่อแบบพลวัต (Dynamic) จึงอาจเรียกได้ว่าเป็นวงจรของการพัฒนา ดังนี้

- 1) การเตรียม (Pre - Study/Research Phase)
- 2) การศึกษาชุมชน (Study/Research Phase)
- 3) การสร้างแผนชุมชน (Planning Phase)
- 4) การปฏิบัติการตามแผน (Implementation/Development Phase)
- 5) การประเมินผล (Evaluation Phase)

กระบวนการทำงานทั้งหมด ในที่นี้จะนำเสนอในรูปแบบการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การเตรียม

ควรมีการเตรียมต่อไปนี้

1). **เตรียมใจ** ผู้ที่จะเข้าร่วมพัฒนากับชุมชน ควรมีการเตรียมใจเพื่อให้พร้อมเข้าหาชุมชนอย่าง น่าเชื่อถือ ดังนี้

- ใจต้องเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนที่จะพัฒนา ถ้าได้รับโอกาสและการสนับสนุน
- ใจต้องศรัทธาในกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน
- ใจต้องศรัทธาในภูมิปัญญาและทุนทางสังคมของชุมชน
- ใจต้องเปิดกว้างพร้อมรับสิ่งที่แตกต่างจากสมมติฐานหรือมุมมองของตนเอง
- ใจต้องยอมรับความเท่าเทียมในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์
- ใจต้องยอมเป็นหุ้นส่วน(เพื่อน)กับสมาชิกชุมชน

2). **เตรียมตัว** ควรมีการเตรียมตัวให้แข็งแรง และมีบุคลิกภาพที่เหมาะสม เพื่อให้ชุมชนยอมรับเป็น เพื่อน หรือลูกหลานแทนการเห็นเป็นเจ้าเป็นนาย บุคลิกภาพเหล่านั้นได้แก่ การเห็นอกเห็นใจผู้อื่น มีความ น่าเชื่อถือ พร้อมร่วมมือและช่วยเหลือ เป็นผู้ฟังที่ดี ยิ้มแย้มแจ่มใส เกรงใจ เปิดเผย มองโลกในแง่ดี มีกิริยาที่ เหมาะสม ทำที่เป็นมิตรนำคบหาสมาคม ทำตัวแบบเสมอภาคหรือคิดดินเหมือนคนทั่วไป

3). **เตรียมความรู้ข้อมูลข่าวสาร** ควรมีการเตรียมข้อมูลเบื้องต้น แผนงาน โครงการ หลักฐาน หรือ ข่าวสารที่ต้องนำไปพูดคุย เกริ่นนำโครงการ กับสมาชิกในชุมชน เป็นการหาหัวข้อสนทนาที่จะช่วยสร้าง ความตระหนักในเรื่องนั้น ๆ

4). **เตรียมชุมชน** เป็นการเตรียมให้ชุมชนมีความพร้อมที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชน เตรียมทีม ช่วยเหลือในการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วมต่อไป โดยการเตรียมชุมชนต้องนำข้อมูลข่าวสารมาบอกกล่าว และไม่ใช่เพียงแค่ให้ชุมชนลุกขึ้นมาทำเท่านั้นต้องมองถึงการจะช่วยดูแลอย่างยั่งยืนต่อไปด้วย

การเตรียม เป็นขั้นตอนเริ่มต้นในการเข้าชุมชน ซึ่งเป็นขั้นของการเข้าพบกลุ่มแกนนำ หรือเริ่มจาก กลุ่มที่รู้จัก เช่น กลุ่มอาสาสมัคร เพื่อให้ นำพาไปสู่กลุ่มอื่น ๆ ต่อไป

2. การศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Community Learning)

การศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม เป็นการสืบค้นหาข้อมูลที่สำคัญ ทั้งในตัวของเนื้อหาและบริบทที่ แวดล้อม เพื่อที่จะนำไปสู่การพัฒนาต่อไป กระบวนการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วมที่ให้ผลการศึกษาเป็นที่ ยอมรับ คือ กระบวนการ PRA (Participatory Rapid Appraisal) เป็นการเก็บข้อมูลที่เปิดให้ชาวบ้านเข้ามา มี ส่วนร่วม ในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งเป็นพนักงานสัมภาษณ์ เป็นนักสังเกตและได้วิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันกับ นักพัฒนา เครื่องมือในการศึกษาชุมชนมีมากมาย แต่ในที่นี้เสนอการใช้เครื่องมือสำคัญ 7 อย่างที่จะทำให้อู และเข้าใจชุมชน ซึ่งไม่ใช่เพียงบุคคลภายนอก แต่ทีมชุมชนก็จะค้นพบและรับทราบถึงสถานการณ์ของชุมชน ได้เอง เครื่องมือ 7 อย่าง ได้แก่

1) แผนที่เดินดิน (Participatory Mapping)

เป็นการสร้างแผนที่ของชุมชน โดยการใช้เทคนิค การเดินแบบเดินเลาะทุกพื้นที่ของชุมชน (Transects Walk) โดยนักพัฒนาเดินร่วมกับสมาชิกในชุมชนนั้น 7-12 คน (ควรมีความหลากหลายของกลุ่ม เพื่อให้เห็นมุมมองที่แตกต่าง) เห็นอะไรที่น่าสนใจศึกษา ก็ถามชาวบ้านที่ไปด้วย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจทรัพยากรของชุมชน ขอบเขต และความสำคัญต่อชุมชน (แต่ไม่ควรมีขนาดใหญ่และไม่ทุรกันดารเกินไป) บันทึกที่สำคัญอย่างคร่าวๆ แล้วนำมาลงรายละเอียดอีกครั้งหนึ่ง

นอกเหนือจากการต้องการได้แผนที่แล้ว การสร้างแผนที่เดินดินมีจุดประสงค์สำคัญ เพื่อสำรวจทุน/ทรัพยากรของชุมชน สิ่งที่น่าจะมีผลต่อคุณภาพชีวิต ว่า มีอะไร อยู่ที่ไหน เช่น บ้าน ไร่ ไร่ ไร่ โรงเรียน วัด บ่อน้ำ สิ่งสกปรก ถนน ฯลฯ วิธีนี้จะทำให้มองเห็นทั้งลักษณะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม บ้านที่เลี้ยงไก่ จำนวนมาก บ้านที่มีวัวพ่อพันธุ์ ฯลฯ ทำให้มองเห็นเป้าหมาย หรือสิ่งที่จะต้องทำในอนาคต

2) ผังเครือญาติ (Family Diagram)

คือการถอดความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติหรือเชิงสายเลือดในชุมชน ผังเครือญาติมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจชุมชนและสังคมไม่ว่าจะเป็นเมืองหรือชนบท โดยมีเป้าหมายเพื่อ

- เข้าใจโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ อันเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นรากฐานของครอบครัวในชุมชน
- รู้จักตัวบุคคลและความสัมพันธ์ทางสังคมของเขาได้ในระยะเวลาอันสั้น
- ช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างเจ้าหน้าที่/นักพัฒนา กับประชาชน ได้อย่างรวดเร็ว

ถ้ามีเวลาอยู่กับชุมชนไม่นาน การทำผังเครือญาติ ไม่จำเป็นต้องทำทุกครอบครัว แต่ควรทำในกลุ่มที่ให้ความสนใจ เช่น กลุ่มผู้นำ กลุ่มที่สังเกตได้ว่ามีผู้ใช้นามสกุลนี้เยอะ กลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

3) โครงสร้างองค์กรชุมชน/เครือข่ายองค์กรในชุมชน

เครื่องมือนี้ช่วยให้เข้าใจโครงสร้างองค์กรชุมชนได้รอบด้าน ทั้งโครงสร้างที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ทางสังคมในแง่มุมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น ๆ นอกเหนือจากความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ วิธีการศึกษาใช้การสอบถาม พูดคุย และการสังเกต ควรจะศึกษาลักษณะแบบแผนความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ อย่างน้อย 3 ด้าน ดังนี้ 1) ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ 2) ความสัมพันธ์ทางการเมือง 3) ความสัมพันธ์ทางสังคม การทำความเข้าใจในความสัมพันธ์ 3 ส่วนนี้จะทำให้เข้าใจถึงบทบาท อำนาจ หน้าที่ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีอยู่จริงในชุมชน ไม่ใช่เพียงเป็นองค์กรในกระดาษเท่านั้น

เนื่องจากองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนไม่ได้แยกจากกันโดยเด็ดขาด จึงทำให้เราได้ภาพความสัมพันธ์ที่ทับซ้อนกันไปมา แต่จะทำให้มองเห็นภาพองค์รวมอย่างเป็นรูปธรรม และนั่นคือ เครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้มองเห็นความแตกต่างหลากหลายแต่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ขององค์กรในชุมชน ทำให้การหาแนวทางพัฒนา/แก้ไขปัญหา มีประสิทธิภาพมากขึ้น

4) ระบบ.....ของชุมชน

ระบบต่าง ๆ ของชุมชน มักจะมีแบบแผนจากมิติทางสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ หรือค่านิยม มาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ บางเรื่องเป็นวิถีชีวิตของชุมชน ระบบปศุสัตว์ของชุมชน ก็อาจจะมีบางอย่างต่างไปจากระบบปศุสัตว์ของกรมปศุสัตว์หรือของภาครัฐ

การใช้เครื่องมือนี้ ทำได้โดยการพูดคุย สัมภาษณ์ สอบถาม หรือสนทนากลุ่ม ถึง แบบแผนวิธีการการเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้าน การดูแลเมื่อมีปัญหาเจ็บป่วยในสัตว์ ขั้นตอนการรักษา หรือขั้นตอนการแก้ปัญหา เริ่มจากพึ่งพาใคร อย่างไร การทำอย่างนั้น อย่างนี้ ได้ข้อมูลมาจากไหน หรืออาจศึกษาถึงรูปแบบ กระบวนการในการซื้อ การดูแลแต่ละระยะ การจำหน่ายผลผลิต ของชาวบ้าน

ประโยชน์ของเครื่องมือนี้ คือ ทำให้เราได้เรียนรู้ระบบของชาวบ้านซึ่งจะมีภูมิปัญญา วิธี/แนวทางในการดูแลปศุสัตว์ในแบบที่สืบทอดกันมา ทำให้เข้าใจสถานการณ์และมองเห็นแนวทางการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ลงไปใช้ให้สอดคล้องกลมกลืนได้ ที่สำคัญคือ ไม่ควรด่วนสรุปตามที่รับรู้มาว่า วิธีการของชาวบ้านเป็นสิ่งผิดไม่ถูกต้อง ดอยที่ยังไม่เข้าใจในระบบของท้องถิ่น

5) ปฏิทินชุมชน

จุดมุ่งหมายของการใช้เครื่องมือนี้ คือ

- สร้างความเข้าใจในวิถีชีวิตของชาวบ้าน ว่าในแต่ละรอบปี รอบเดือน หรือแต่ละวัน ชาวบ้านทำอะไร อย่างไร เมื่อไรบ้าง ทำให้เรา รู้ จังหวะชีวิต ของชุมชน

- เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน เพราะการรู้จักจังหวะและวิถีชีวิตของชุมชน คือ การรู้จักกาลเทศะในชีวิตชาวบ้าน เมื่อเราเข้าหาชาวบ้านได้ถูกจังหวะจะสร้างความรู้สึกดี ๆ และเกิดบรรยากาศของความร่วมมือที่ดี

- ช่วยให้การวางแผนงานชุมชนดีขึ้น เพราะเราและชาวบ้านจะสามารถจัดตารางการทำงานที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านได้

แนวทางในการศึกษาปฏิทินชุมชน สามารถศึกษาปฏิทินได้ 2 ลักษณะ คือ

- **ปฏิทินทางเศรษฐกิจ** หรือปฏิทินการทำมาหากิน ประกอบอาชีพ สร้างรายได้ ซึ่งสามารถใช้วิธี สัมภาษณ์ สอบถาม เรื่อง อาชีพแบบไหนบ้าง แต่ละอาชีพต้องทำอะไร ช่วงไหน ถ้าไปต่างถิ่นจะกลับช่วงไหน เป็นต้น ข้อมูลกลุ่มนี้จะทำให้เรามองเห็นชีวิตชุมชนที่มีหลายลักษณะ มีจังหวะชีวิตที่เป็นภาพรวม อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ปัญหาหรือแนวทางแก้ไขต่าง ๆ

- **ปฏิทินทางวัฒนธรรม/สังคม** เป็นการศึกษาเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีหรือพิธีกรรมสำคัญ ที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนในชุมชนนั้น ๆ

6) ประวัติศาสตร์ชุมชน

ประวัติศาสตร์ชุมชน คือ การศึกษาถึงเรื่องราวความเป็นมาของชุมชนในด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง ตามห้วงระยะเวลาต่าง ๆ จากอดีตถึงปัจจุบัน เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือมีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกิดขึ้นบ้าง เป้าหมายสำคัญของเครื่องมือนี้ คือ

- เข้าใจความเป็นมาของเรื่องราวต่าง ๆ ในชุมชนได้ดีขึ้น
- ลดอคติส่วนตัวที่จะเข้าไปตัดสินเรื่องราวต่าง ๆ ในชุมชน
- ลดช่องว่างในการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชน

การนำเสนอประวัติศาสตร์ชุมชนที่ศึกษาได้ จะนำเสนอในรูปแบบของ เทคนิคเส้นแบ่งเวลา (Time Line) ซึ่งประกอบด้วย ช่วงเวลา กับ เหตุการณ์หรือความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

7) ประวัติชีวิต

การศึกษาประวัติชีวิต คือ เครื่องมือที่ทำให้เราเห็นรายละเอียดของชีวิตผู้คน สร้างความเข้าใจในเรื่องราวชีวิตของชาวบ้าน รวมทั้งสามารถมองเห็นความเปลี่ยนแปลงของชุมชนผ่านชีวิตของคนในชุมชนได้ด้วย และถ้าหากผู้ที่ศึกษาประวัติชีวิต เป็นคนในหมู่บ้านเอง ก็ยังสร้างความเข้าใจ หรือถ้าเป็นการให้เยาวชนศึกษาประวัติชีวิตผู้เฒ่าผู้แก่ ก็จะทำให้ชาวซึ่งถึงถิ่นฐาน การต่อสู้ของคนรุ่นก่อนได้เป็นอย่างดี กลุ่มเป้าหมายสำคัญที่ควรทำประวัติชีวิต ได้แก่

- กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ ทำให้ได้ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนแถมจากประวัติชีวิตของท่าน
- กลุ่มผู้นำชุมชน ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ มองเห็นเส้นทางการก้าวเข้ามาเป็นผู้นำ เห็นรูปแบบวิธีคิด วิธีทำงาน และทิศทางการพัฒนา
- กลุ่มคนจนคนทุกข์ยาก เป็นกลุ่มที่คนส่วนใหญ่รู้จักและเข้าใจชีวิตของเขาน้อยมาก จึงต้องศึกษาและหาให้เจอ
- กลุ่มเป้าหมายการทำงาน ในกรณีพิเศษตัว ได้แก่ กลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ ซึ่งอาจจะแยกไปตามความสนใจเฉพาะ เช่น กลุ่มเลี้ยงสัตว์ปีก กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มเลี้ยงแบบฟาร์ม กลุ่มเลี้ยงแบบพื้นบ้าน เป็นต้น

3. การสร้างแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Community Planning)

การสร้างแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม มีจุดสำคัญอยู่ที่ **ความเป็นแผนชุมชน** และ **การมีส่วนร่วมของชุมชน** ซึ่งประการหลังจะมีอิทธิพลต่อแผน เพราะยิ่งชุมชนมีส่วนร่วมมากยิ่งทำให้เกิดความรู้สึกเป็นแผนของชุมชนเองมากขึ้น แต่ถ้าชุมชนมีส่วนร่วมน้อย ก็จะมีความรู้สึกว่าเป็นแผนของนักพัฒนา/เจ้าหน้าที่ ชาวบ้านมีหน้าที่มาช่วยให้แผนแล้วเสร็จเท่านั้น ไม่ได้คิดว่าจะเป็นแผนเพื่อการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนของเขา

เนื่องจากลักษณะของสังคมไทย โดยเฉพาะในชนบทมักจะไม่ค่อยกล้าที่จะแสดงความคิดเห็น ไม่กล้าออกมาเถียงบ้างเถียงใหญ่ หรือพูดคุย เสวนากับเจ้าหน้าที่/นักพัฒนาจากภายนอก ดังนั้นการสร้างการมีส่วนร่วมจึงจำเป็นต้องอาศัยบรรยากาศ เครื่องมือและเทคนิคต่าง ๆ มาใช้เพื่อสร้างการมีส่วนร่วม เครื่องมือที่ช่วยในการสร้างแผนชุมชน ได้แก่

- 1) กระบวนการ เอ-ไอ-ซี (AIC)
- 2) การประชุมเพื่อสร้างอนาคตร่วมกัน(Future Search Conference)
- 3) การวิเคราะห์เพื่อทำแผนแบบรู้เขารู้เรา(SWOT Analysis)
- 4) การประชุมเพื่อร่วมสร้างอนาคตอย่างสร้างสรรค์ (Appreciative Aquiry : AI)

5) การใช้หลัก อริยสัจ 4 (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค)

6) การประชุมกลุ่มระดมสมอง

นอกจากนี้ยังมีวิธีการอื่น ๆ อีกมากมาย จากประสบการณ์ในการทำงาน พบว่า การใช้เครื่องมือเหล่านี้จะเหมาะกับในแต่ละกลุ่ม แต่ละห้องที่ แต่ละสถานการณ์ ดังนั้นในทางปฏิบัติจึงควรใช้แบบผสมผสาน ยืดหยุ่น ไม่จำเป็นต้องปฏิบัติตามขั้นตอนต่าง ๆ ทั้งหมดครบถ้วนตามลำดับ นำเทคนิคเหล่านี้มาประยุกต์ใช้แบบผสมผสานตามจุดเด่นแต่ละส่วน โดยคำนึงถึงการสร้างความร่วมมือ ความเข้าใจได้ดีเหมาะสมกับบรรยากาศ ไม่ยุ่งยากซับซ้อนเกินไป เช่น เครื่องมือทั้ง 6 อย่างข้างต้น มีลักษณะเด่น ต่างๆ ดังนี้

- กระบวนการ AIC กับ FSC. มีพื้นฐานวิธีคิดที่คล้ายกัน นั่นคือ เรียนรู้อดีต ศึกษาปัจจุบัน กำหนดอนาคต เพียงแต่ FSC. ให้นำหนักในเรื่องของการเรียนรู้อดีตมากกว่า และมีขั้นตอนมากมายหลายขั้นกว่า FSC. มีจุดเด่นตรง การรำลึกและเรียนรู้อดีต ซึ่งเข้ากับลักษณะคนในชนบทโดยเฉพาะผู้ที่มีอายุค่อนข้างมาก จะมีความสามารถและสนุกไปกับการเล่าเรื่องราวในอดีต ส่วน AIC มีจุดเด่นที่กระบวนการไม่ยุ่งยาก นำภาพอนาคตไปสู่การวางแผนและแผนปฏิบัติการได้ในเวลาที่ไม่มากเกินไป

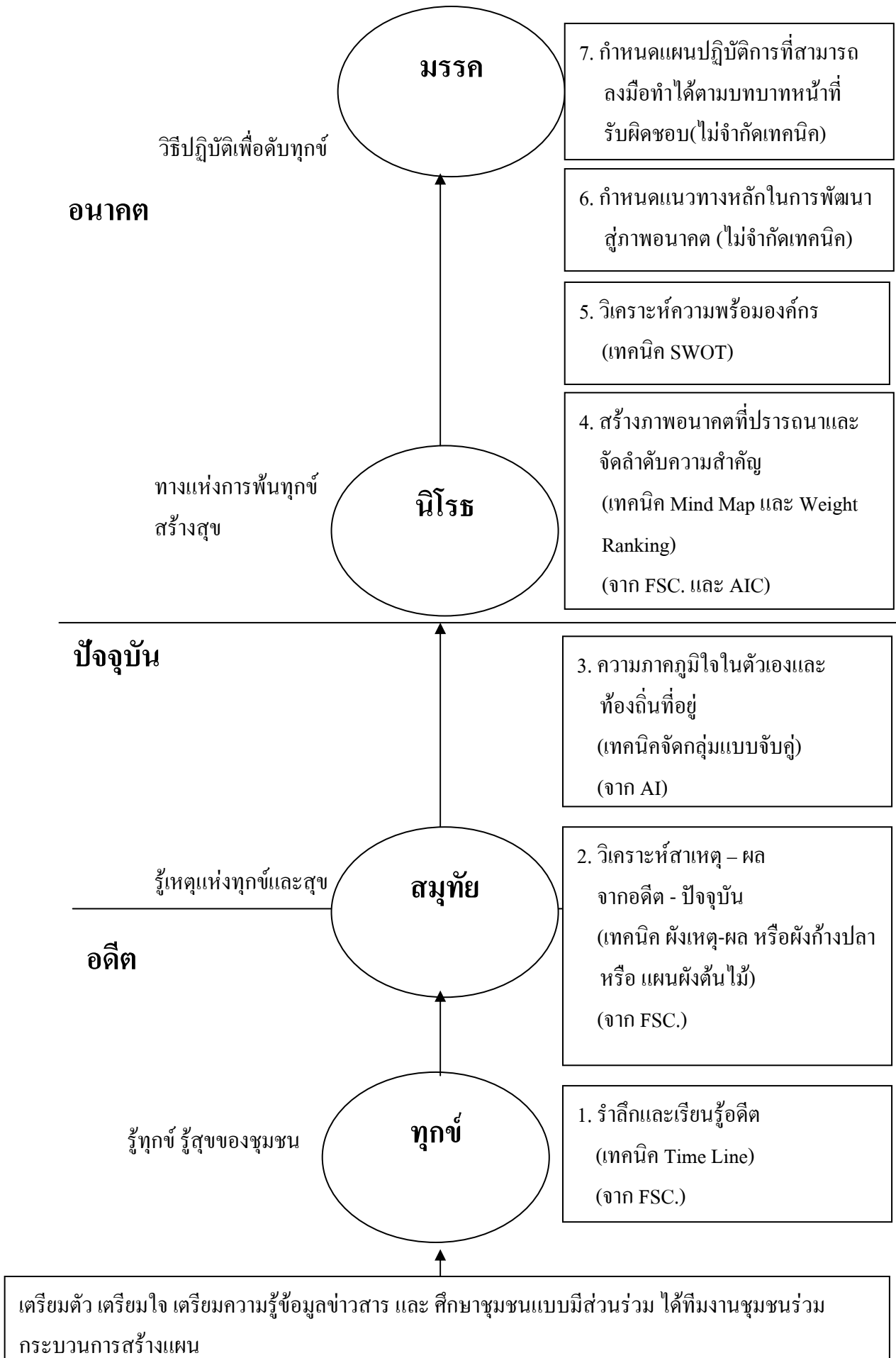
- กระบวนการประชุมสร้างอนาคตอย่างสร้างสรรค์ (AI) มีจุดเด่น คือ ไม่ไปฟื้นฝอยหาตะเข็บ ไม่หยิบยกเรื่องที่เป็นปัญหาในอดีต วังอาจนำไปสู่ความขัดแย้งในกลุ่ม แต่เริ่มจากการค้นหาสิ่งดี ๆ ที่มี สร้างความภาคภูมิใจและมองอนาคตข้างหน้าร่วมกัน เหมาะสมกับกลุ่มที่มีความขัดแย้งภายใน หรือระหว่างคน/องค์กรที่มาร่วมสร้างแผน และเหมาะกับการทำกลุ่มที่มีเวลาไม่มากนัก แต่จุดอ่อน คือ การไม่สามารถทบทวนบทเรียนในอดีตร่วมกัน ซึ่งอาจทำให้เกิดความผิดพลาดซ้ำรอยได้

- กระบวนการ SWOT มีจุดเด่นอยู่ที่การวิเคราะห์ความพร้อมขององค์กร ซึ่งชัดเจนอย่างมาก บ่งบอกถึงความเป็นไปได้และการเลือกทิศทางกลยุทธ์ได้ดี แต่ถ้าใช้กระบวนการ SWOT ทั้งหมดในการสร้างแผนชุมชน ก็เป็นวิธีที่ค่อนข้างยุ่งยากซับซ้อน และออกแรงทางความคิดมาก อาจจะไม่เหมาะกับ ลักษณะของชาวบ้านของไทย

- การประชุมกลุ่มระดมสมอง ไม่ต้องมีขั้นตอนยุ่งยาก แต่เหมาะสำหรับชุมชนที่เข้มแข็ง สมานฉันท์ คนในชุมชนพร้อมในการแสดงความคิดเห็น

- กระบวนการ อริยสัจ 4 (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) มีจุดเด่นอยู่ที่ความคุ้นเคยของคนไทยส่วนใหญ่ มีกระบวนการเชื่อมโยง ตั้งแต่การพิจารณา วิเคราะห์เหตุและผล วางภาพแห่งความพ้นทุกข์ ปลายทางสู่การพ้นทุกข์ และนำไปประยุกต์ใช้ได้กับทุกเรื่อง จุดที่เป็นอุปสรรค คือ กรณีชุมชนนั้นไม่ใช่พุทธศาสนิกชน และถ้าการพิจารณา ทุกข์ เน้นแต่เรื่องที่เป็นปัญหา จะทำให้กลุ่มรู้สึกท้อแท้ ปวดหัว สมองคือ ก่อนจะเข้าสู่ขั้นตอนต่อไป

จากประสบการณ์ที่ผ่านมา ในที่นี้จะเสนอแนวทางสร้างแผนชุมชนมีส่วนร่วมที่ประยุกต์จากเครื่องมือข้างต้น โดยยึด อริยสัจ 4 เป็นกระบวนการหลัก บนพื้นฐานของห้วงเวลา อดีต ปัจจุบัน และอนาคต สามารถสรุปเป็นแผนผังกระบวนการได้ดังนี้ (รายละเอียดขั้นตอนการสร้างแผน สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้จากเอกสาร กระบวนการแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม และเสริมสร้างทักษะด้วยการฝึกปฏิบัติและลงมือทำ)

ก่อนที่จะมีการนำแผนชุมชนไปสู่การปฏิบัติ ควรมีการนำแผนไปผ่านกระบวนการ ประชาพิจารณ์ ก่อน เนื่องจากผู้ที่ทำแผนชุมชน คือ กลุ่มคนส่วนหนึ่งที่เป็นตัวแทนจากชุมชน มิใช่เป็นสมาชิกชุมชน ทั้งหมด ดังนั้นจึงควรมีกระบวนการที่นำแผนไปเสนอให้คนส่วนใหญ่ (อาจจะเป็นตัวแทนจากทุกครอบครัว) รับรู้และให้ข้อคิดเห็น เพื่อที่จะสร้างความเป็นเจ้าของแผนชุมชนในวงกว้าง โดยเทคนิคในการทำประชาพิจารณ์ มี 2 แนวทาง คือ 1) **จัดเวทีประชาคม** เหมาะกับชุมชนที่มีความเข้มแข็ง สมานฉันท์ สมาชิกพร้อม แสดงความคิดเห็น และ 2) **จัดกระบวนการหมุนเวียนเรียนรู้** เหมาะสำหรับชุมชนทั่วไป (มีรายละเอียด เทคนิคนี้ในเอกสาร กระบวนการแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม)

4. การปฏิบัติการตามแผน (Participatory Implementation)

ในกระบวนการปฏิบัติหรือดำเนินการตามแผน ก็คือ การลงมือทำตามบทบาทหน้าที่ของแต่ละกลุ่มองค์กร ตามที่กำหนดไว้ในแผน โดยชุมชนต้องมีการแบ่งกลุ่มรับผิดชอบงาน ซึ่งควรเป็นไปตามความถนัดตามพื้นที่แล้วแต่ประเภทของกิจกรรม รวมทั้งหน่วยงานภาครัฐ ทั้งที่สนับสนุน และที่มองค้การบริหารส่วนท้องถิ่น ว่าต้องมีบทบาทอย่างไร

ในกระบวนการนี้สิ่งสำคัญ คือ การจดบันทึกเรื่องราวที่แต่ละกลุ่มดำเนินการไป หรืออาจจะมีแบบฟอร์มให้ใช้เลย เพื่อที่จะเป็นการบันทึกหลักฐานการทำงาน และเป็นประโยชน์ในการกำกับติดตามของชุมชน โดยเฉพาะขั้นลงมือทำนี้ ก็คือ สูดยอดแห่งกระบวนการเรียนรู้ (Learning by Doing) ที่สามารถจะให้บทเรียนแก่ชุมชนได้เป็นอย่างดี

ในขั้นตอนนี้ วิทยากรกระบวนการควรมีการกระตุ้น ทีมที่มีหน้าที่ในการติดตาม กำกับ เพื่อดูความเรียบร้อยและรับทราบข้อมูลสถานการณ์ ซึ่งบางส่วนบางกิจกรรมอาจจะมีปัญหา อุปสรรค ก็จะสามารถจัดเวทีปรับปรุงแนวทางของแผนได้

5. การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม (Participatory Evaluation)

การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม มีความหมายตามคำ 2 คำ คือ **การประเมินผล** ในความหมายของการประเมินผล จะเริ่มครอบคลุมความตั้งแต่ การกำกับ การติดตาม ที่เรียกว่า **การประเมินผลระหว่างการดำเนินการ** เป็นการประเมินในระดับขั้นตอน กระบวนการ เพื่อให้ทราบความก้าวหน้า และสามารถปรับทิศทางการทำงานได้ทันเวลา ไม่ต้องรอจนเสร็จสิ้นรอบปี และ **การประเมินผลเมื่อสิ้นสุดการดำเนินการ** หมายถึง การประเมินผลเมื่อสิ้นสุดแต่ละระยะของการดำเนินงาน อาจจะเรียกว่าเมื่อสิ้นสุดโครงการ กรณีที่ไม่มีโครงการต่อเนื่อง การประเมินผลหลังจากการดำเนินการนั้น เป็นการประเมินในระดับผลผลิต และผลลัพธ์ ส่วนการประเมินก่อนการดำเนินงาน น่าจะไม่ใช่ถือว่าเป็นการประเมินผล (Evaluation) แต่เป็นการ

ประเมินสถานการณ์ (Assesment) และกรณีมีการทำงานเป็นวงจร เมื่อประเมินผลในรอบปีหนึ่ง ก็ถือเป็นการประเมินสถานการณ์ก่อนดำเนินงานในปีต่อมา

อีกคำหนึ่ง คือ **การมีส่วนร่วม** ได้กล่าวถึงแล้วในตอนต้น ว่า ชุมชนต้องมีบทบาทสำคัญในกระบวนการนี้ด้วย ในกรณีนี้ การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม ทำได้โดยการมีทีมชุมชนที่อาสา หรือ ชุมชนให้ความเชื่อถือ ไปติดตามผลงานตามแผน ในช่วงเวลาต่าง ๆ บวกกับการใช้เทคนิคในการศึกษาหาข้อมูลตามเครื่องมือศึกษาชุมชนบางส่วน และใช้เทคนิค Mind Map กับกระบวนการกลุ่ม เป็นการประเมินเชิงคุณภาพก็ได้

สิ่งที่สำคัญจากการประเมินผลก็คือ พยายามชี้ให้เห็นสิ่งที่ชุมชนได้รับ มีส่วนร่วมในการรับประโยชน์ หรือรับผลกระทบ เพื่อเป็นการสร้างการมีส่วนร่วมอย่างครบขั้นตอน

การสรุปทเรียนสู่การประยุกต์ใช้ (Application from Lesson)

การนำสิ่งที่ได้เรียนรู้จากกระบวนการไปใช้ในชีวิตจริง มักจะมีปัญหาหรืออุปสรรคอยู่เสมอ ซึ่งไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใด แต่อุปสรรคที่ใหญ่ที่สุดของการนำไปใช้ คือ **การไม่ยอมเริ่มต้น** เพราะถ้าไม่เริ่มต้นลงมือทำ ทดลองใช้ ก็จะทำให้ความมั่นใจลดน้อยลง แรงจูงใจลดน้อยลง จนไม่เห็นความสำคัญที่จะทำหรือไม่มีความมั่นใจที่จะทำ แต่ถ้าหากเราลงมือทำ ทดลองปฏิบัติด้วยความตั้งใจจริง การที่เรพบอุปสรรคระหว่างการลงมือทำ จะไม่ใช่อุปสรรคใหญ่หลวงแต่ประการใด และเราจะผ่านพ้นไปได้ ด้วยใจที่ศรัทธาในกระบวนการมีส่วนร่วม ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ และด้วยการทบทวนหลักการ ดึงบทเรียนเข้าไปสู่การแก้ปัญหา ปรับแต่งวิธีการ/เทคนิค ให้เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มเป้าหมาย สังเกตการตอบสนองของกลุ่มเป็นระยะ ในที่สุดเราจะพบวิธีที่เหมาะสม ซึ่งอาจจะแตกต่างไปจากทางเลือกที่เสนอในเอกสารนี้ เพราะคำตอบทั้งหลายมักจะรอคำตอบจากเราอยู่ในชุมชน

ข้อเสนอสำหรับการนำไปประยุกต์ใช้ มีดังนี้

1. ทบทวนแบบแผน กระบวนการคิดของเรา ที่มีต่อกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและบทบาทการเป็นวิทยากรกระบวนการ
2. ทบทวนสิ่งที่ได้เรียนรู้ ทั้งวิชาการ เทคนิค กระบวนการ แม้กระทั่งเกมหรือเพลงประกอบกระบวนการ แล้วสรุปว่า ได้เรียนรู้อะไรบ้าง
3. ทบทวนภารกิจ/งานที่ปฏิบัติอยู่ โดยเฉพาะภารกิจที่ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับชุมชน เครือข่ายหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งส่วนที่กำลังทำ ส่วนที่ควรทำ หรือไม่ควรทำ แล้วพิจารณาว่า บทเรียนที่ได้จะนำไปใช้ในการทำงานตามภารกิจที่เป็น/ควรเป็นอยู่อย่างไรบ้าง

4. จัดกระบวนการเรียนรู้/ถ่ายทอดให้กับเพื่อน อาจจะเริ่มจากเพื่อนในหน่วยงาน และเพื่อสร้างความมั่นใจควรเชิญเพื่อนที่เข้ากระบวนการเรียนรู้ด้วยกันไปร่วมจัดกระบวนการเรียนรู้ โดยสามารถปรับ หรือ ซอยกระบวนการออกเป็นช่วง ๆ ตามระยะเวลาที่มี
5. ร่วมกับเพื่อนร่วมงานเพิ่มเติมประสบการณ์ด้วยการลงไปสู่พื้นที่ เข้าหากุ่มเป้าหมายเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม และแสดงบทบาทวิทยากรกระบวนการ จะเริ่มค้นพบวิธี/ขั้นตอนที่เหมาะสม หรือยังคิดขัด นำมาปรับปรุงกระบวนการในครั้งต่อ ๆ ไป
6. มีประสบการณ์ในระดับหนึ่งแล้ว ควรสร้างทีมในระดับอำเภอ / ตำบล เพิ่มขึ้นมา ขยายเครือข่าย ให้ได้ครอบคลุม และทำให้คนที่คิด มุ่งหมายไปในแนวทางเดียวกับเรามากขึ้น ๆ
7. ถ้านับถึงเหตุการณ์/ประสบการณ์ทำงาน ได้ตลอดจะเป็นเอกสารผลงานที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง

บทส่งท้าย

การจัดทำเอกสารชุดนี้ ด้วยการค้นคว้าทางวิชาการและผสมผสานด้วยบทเรียนประสบการณ์การทำงาน หากมีส่วนใดที่ไม่กระจ่างชัด หรือสนใจเพิ่มเติม หรือต้องการชี้แนะเพื่อให้ปรับปรุงประการใด ติดต่อ อติสร วงศ์คงเดช ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาสุขภาพภาคประชาชน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 89 ถนนอนามัย อ.เมือง จ.ขอนแก่น โทร. 043 – 224605 โทรสาร 043 – 221679 โทร.เคลื่อนที่ 09 – 7111202 e-mail : tomadisorn@thaimail.com เว็บไซต์ www.e-san.org

บรรณานุกรม

- กองฝึกอบรม กรมการพัฒนาชุมชน. วิทยากรกระบวนการ(Facilitator) คือใคร. เอกสาร โรเนียว. 2545
- กาญจนา แก้วเทพ. ทักษะแบบองค์รวมในงานพัฒนา. สังกมพัฒนาปีที่19 ฉ.4/2434 (9- 23) .
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ. วิทยุชุมชน คู่มือการเรียนรู้ที่ทำให้งานชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.นนทบุรี:2545
- ทวีศักดิ์ นพเกษร. วิกฤตสังคมไทยกับบทบาทวิทยากรกระบวนการ. เล่ม 1 สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน. กรุงเทพฯ : 2542
- ทวีศักดิ์ นพเกษร. วิกฤตสังคมไทยกับบทบาทวิทยากรกระบวนการ. เล่ม 2 สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน. กรุงเทพฯ : 2542
- ธีรพงษ์ แก้วหางษ์. กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง ประชาคม ประชาสังคม. คลังนานาวิทยา.ขอนแก่น:2542
- สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. คู่มือการเก็บข้อมูลภาคสนาม ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพฯ :2542
- อรศรี งามวิทยาพงศ์. กรอบความคิดว่าด้วยกระบวนการทัศนสุขภาพ. เอกสาร โรเนียว.